

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

УДК 330.14:330.34:330.16

Єлісеєва Л.В.,

кандидат економічних наук, доцент,
старший науковий співробітник відділу економічної історії,
*Інститут економіки та прогнозування
Національної академії наук України*

Yelisieieva Liudmyla,

Candidate of Sciences (Economics), Associate professor,
Senior Researcher of the Department of Economic History,
*Institute for Economics and Forecasting of
National Academy of Sciences of Ukraine*

ВЗАЄМОВПЛИВ СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ ТА ДЕРЖАВНИХ ІНСТИТУТІВ В УМОВАХ ІНФОРМАЦІЙНО-МЕРЕЖЕВОЇ ЕКОНОМІКИ

Єлісеєва Л.В. Взаємовплив соціального капіталу та державних інститутів в умовах інформаційно-мережевої економіки. У статті досліджено взаємовплив соціального капіталу та державних інститутів в умовах становлення інформаційно-мережевої економіки в Україні. За допомогою методології Д. Аджемоглу, Дж. Робінсона виділено чотири моделі державного регулювання економікою, охарактеризовано місце й функції соціального капіталу в кожній з них. Визначено причини й особливості активізації соціального капіталу в Україні в умовах інформаційно-мережевої економіки. Виявлено напрями перетворення державних інститутів під впливом модернізації соціального капіталу. Розглянуто запровадження е-врядування як результат трансформації державних інститутів внаслідок розвитку соціального капіталу. Конкретизовано взаємозв'язок між дебіюрократизацією економіки та посиленням соціального контролю громадянського суспільства. Досліджено роль державних інститутів у формуванні мережевих структур, визначено стратегічні напрями реформування національної економіки.

Ключові слова: соціальний капітал, соціальний контроль, державні інститути, інформаційно-мережева економіка, стратегія економічного розвитку.

Елісеєва Л.В. Взаимодействие социального капитала и государственных институтов в условиях информационно-сетевой экономики. В статье исследовано взаимовлияние социального капитала и государственных институтов в условиях становления информационно-сетевой экономики в Украине. С помощью методологии Д. Аджемоглу, Дж. Робинсона выделены четыре модели государственного регулирования экономики, охарактеризованы место и функции социального капитала в каждой из них. Определены причины и особенности активизации социального капитала в Украине в условиях информационно-сетевой экономики. Выявлены направления преобразования государственных институтов под влиянием модернизации социального капитала. Рассмотрено внедрение е-управления как результат трансформации государственных институтов вследствие развития социального капитала. Конкретизирована взаимосвязь между дебиюрократизацией экономики и усилением общественного контроля гражданского общества. Исследована роль государственных институтов в формировании сетевых структур, определены стратегические направления реформирования национальной экономики.

Ключевые слова: социальный капитал, социальный контроль, государственные институты, информационно-сетевая экономика, стратегия экономического развития.

Yelisieieva Liudmyla. Influence of social capital and state institutions in the conditions of information and network economy. In the article there is investigation of the interaction of social capital and state institutions in the conditions of formation of network and information economy in Ukraine. Using the methodology of D. Ajemoglu and J. Robinson, four models of state regulation of the economy (“absent”, “bureaucratic”, “despotic” and “inclusive” Leviathan) are identified and the place and functions of social capital in each of them are characterized. The model of state regulation that has developed in Ukraine during the years of independence is specified. The reasons for the activation and the form of social capital in the conditions of formation of information-network economy in

Ukraine are determined. The directions of transformation of state institutions under the influence of modernization of social capital are revealed. The introduction of e-government as a result of transformation of state institutions due to the development of social capital is considered. The influence of e-government formation on information asymmetry and widening access to public goods is investigated. The cooperation between non-governmental organizations and state institutions on creation of information infrastructure in the conditions of information-network economy in Ukraine is characterized. The specifics of forming a single system of services in the national economy have been revealed. Particular attention is paid to the research of the institute of electronic petitions and foreign experience of its use. The system of electronic instruments for improvement of state institutions and optimization of state regulation of economy is characterized. The relationship between the bureaucratization of the economy and the strengthening of social control of civil society is specified. The specificity of the use of crowdsourcing instruments by the public sector and their peculiarities in the national economy are investigated. The main risks of transformation of social capital and state institutions on the way to formation of inclusive society and inclusive economic development are identified. The role of state institutions in the formation of network structures, the development of horizontal and vertical social capital, and the strategic directions of reforming the national economy are investigated.

Key words: social capital, social control, state institutions, information and network economy, economic development strategy.

Постановка проблеми. Економічну активність суб'єктів господарювання (як приватного, так і державного секторів) регулюють правила. Вони можуть бути формальними або неформальними. Істотні зміни в одній з груп спричиняють перетворення в іншій. У зв'язку з цим зміни соціального капіталу як переважно неформального інституту зумовлюють подальшу трансформацію формальних державних інститутів. Проте характер перетворень останніх та їхні економічні наслідки сильно залежать від якості соціального капіталу та специфіки державного регулювання економічних процесів у національних господарських системах. У зв'язку з цим дослідження взаємовпливу соціального капіталу та державних інститутів вважаємо актуальним і своєчасним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти дослідження взаємозв'язку соціального капіталу та державних інститутів висвітлені в роботах зарубіжних і вітчизняних учених, таких як Д. Аджемоглу, М. Бойчук, О. Герман, В. Звонар, А. Міхненко, Дж. Робінсон, Д. Хуткий.

Формулювання завдання дослідження. Метою статті є дослідження особливостей взаємовпливу соціального капіталу та державних інститутів в умовах становлення інформаційно-мережевої економіки в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Спираючись на теорію Т. Гоббса, залежно від ролі держави в економічних процесах американські економісти Д. Аджемоглу й Дж. Робінсон запропонували розрізняти чотири моделі державного регулювання економікою, що мають такі назви: «відсутній Левіафан», «бюрократичний Левіафан», «деспотичний Левіафан» та «інклюзивний Левіафан» [1]. У нашому дослідженні цей підхід доповнено характеристикою функцій соціального капіталу в кожній з них, а в рамках такої концепції визначено напрям трансформації державних інститутів України під впливом модернізації соціального капіталу.

У моделі «відсутнього Левіафана» державні інститути є слабкими й такими, що не здатні виконувати економічні функції, тому, на нашу думку, соціальний капітал стає єдиним механізмом координації економічної діяльності, вирішення конфліктів та виробництва суспільних благ. У моделі «бюрократичного Левіафана»

державні інститути є неефективними, адже вони не забезпечують захист прав власності, справедливе правосуддя чи виробництво якісних суспільних благ тощо. У такій моделі розподіл суспільного продукту та доходів здійснюється переважно на користь невеликої закритої групи спеціальних інтересів, а соціальний капітал, як правило, вступає у суперечність із формальними правилами. Модель «деспотичного Левіафана» означає, що інститут держави є досить потужним, тоді як суспільство є слабким (що ми ототожнюємо з низьким рівнем соціального капіталу). За таких умов державні інститути обмежують економічний вибір та форми економічної активності суб'єктів господарювання, допускають зловживання державною монополією на насилля. У цій моделі державний сектор без згоди інших економічних агентів визначає, які блага створювати і в якому напрямі розвивати економічні відносини, тоді як інші суб'єкти господарювання позбавлені економічного та політичного вибору. За таких умов соціальний капітал деформується та використовується економічними агентами для виживання, історичним прикладом якого було поширення інституту блату в СРСР. Четвертою моделлю державного регулювання економікою є «обмежений Левіафан», або так звана інклюзивна держава, коли державний сектор виконує свої економічні функції, проте перебуває під соціальним контролем суспільства. Як зазначає нобелівський лауреат з економіки М. Спенс, «уряди можуть зазнавати невдачі або через те, що роблять замало, або через те, що роблять забагато» [2, с. 125], тому, на нашу думку, оптимальною для національної економіки є модель так званого обмеженого Левіафана, коли між державними інститутами та інститутами субінститутами соціального капіталу встановлюється такий баланс, який створює стимули для державних інституцій адекватно реагувати на запити суспільства й підвищувати ефективність державного регулювання економікою.

Сформована модель державного регулювання економікою та характер відносин між державними інституціями й суспільством впливають на темп економічного зростання, рівень добробуту й безпеку суб'єктів національної економіки. Як правило, найбільш ефективною є трансформація державних інститутів у напрямі «інклюзивної держави», проте так відбувається не завжди, а в разі послаблення інституту

соціального капіталу є ризик формування економічної моделі типу «деспотичний Левіафан».

Застосовуючи цей концептуальний підхід, можемо стверджувати, що в Україні за роки незалежності сформувалась модель державного регулювання економікою типу «бюрократичний Левіафан». Серед її ознак слід назвати стрімке збільшення бюрократичного апарату: якщо на початку 1990-х років тут працювало близько 60 тис., то у 2013 році – 372 тис. держслужбовців [3]. Згідно з даними Національного агентства України з питань державної служби у 2016 році, коли суспільний запит на зміни був особливо високим, їх кількість була скорочена до 198 тис. осіб, проте вже з 2017 року й досі їх кількість знову зростає: на початку 2017 року їх число становило до 222 тис., у 2018 році – 225 тис., у 2019 році – 240 тис. осіб [4]. Крім того, функції державних чиновників часто дублюються та зумовлюють надмірне регулювання національної економіки. Це підтверджують результати оцінювання ефективності бюрократії в Україні за допомогою міжнародних індексів Doing Business та Індексу бюрократії. Відповідно до даних Світового банку неефективність державної бюрократії належить до топ-5 найбільших перешкод для розвитку національної економіки в Україні. Згідно з Індексом бюрократії 2018 року в Україні лише малий бізнес щорічно втрачає близько 20% прибутку та майже три місяці робочого часу на виконання понад п'ятдесяти надлишкових бюрократичних процедур [5].

Поштовхом до зростання ролі соціального капіталу в соціально-економічних, суспільно-політичних процесах та трансформації державних інститутів в Україні стало розгортання суспільно-політичної кризи 2013–2014 років та початок військової агресії на сході України, що критично оприявнило «провали держави» у захисті економічної та національної незалежності. Такі типи для української політичної моделі управління економікою ризикує, як лобізм, асиметрія інформації, рентоорієнтованість політичних і державних діячів, надмірна бюрократизація економіки, недостатня ефективність державних підприємств, стали бар'єрами для прийняття ефективних управлінських рішень та консолідації суспільних зусиль на фоні суспільно-політичних викликів. Відповіддю на це стало посилення неформальних мережевих зв'язків українців завдяки розвитку віртуальних соціальних мереж та інформаційно-комунікаційних технологій. Соціальні мережі також стали основним джерелом інформації. Отже, несвоєчасність державного реагування на зовнішні та внутрішні проблеми й неадекватність масштабам викликів стала каталізатором суспільного згуртування в Україні, що супроводжувалося зростанням рівня міжособистісної довіри, укоріненням продуктивних соціальних норм (кооперації, солідарності, відповідальності) та еволюцією соціальних мереж від майданчика для побутового спілкування до інструменту вирішення ключових соціальних та економічних завдань.

Одним із напрямів перетворень державних інститутів під впливом модернізації соціального капіталу стало розширення каналів та предметних зрізів комунікації між державним і приватним секторами. Одним із яскравих прикладів такої комунікації стала активізація діяльності громадських рад при органах державної влади (насамперед, Міністерство оборони та економічного розвитку і торгівлі України), які із суто номі-

нального органу перетворились на дієвий інструмент вирішення нагальних проблем та узгодження позицій стейкхолдерів. Водночас унаслідок усвідомлення значення та інституційних можливостей інтернет-спільнот зросла присутність органів державної влади у віртуальних соціальних мережах. Більшість міністерств України створила свої веб-сторінки в соціальних мережах та розпочала активну комунікацію через Facebook і Twitter. У такий спосіб у рамках державного сектору також зросло значення віртуальних соціальних мереж як інструменту регулювання соціально-економічних та суспільно-політичних процесів у країні. Проте на практиці це мало подвійний ефект: з одного боку, це спростило доступ суб'єктам господарювання до отримання оперативної інформації, з іншого боку, значний обсяг суперечливої інформації посилив недовіру населення до державних інститутів.

Важливим етапом у трансформації державних інститутів внаслідок розвитку соціального капіталу в умовах становлення інформаційно-мережевої економіки стало запровадження е-врядування, що покликане спростити, розширити та здешевити доступ населенню до отримання державних послуг.

З часу виникнення ідеї е-врядування в Україні минуло майже десять років. На відміну від країн, які раніше усвідомили його переваги та активно почали реалізовувати на практиці (Австралія, Великобританія, Грузія, Данія, Естонія, Литва, Південна Корея, Сінгапур, США, Швеція тощо [6]), тривалий час у національній господарській системі його запровадження обмежувалося лише оновленням офіційних інтернет-сайтів державних інституцій. Зміни пришвидшилися після 2013–2014 років під тиском неурядових організацій, тобто однієї з форм соціальних мереж соціального капіталу. Вже у 2015 році державні інституції та волонтери розпочали впровадження в Україні єдиної системи надання електронних послуг. Одним із перших результатів їхньої взаємодії стало розроблення порталу державних послуг iGov.org.ua. До його створення долучилось майже двісті волонтерів-фахівців у сфері IT-технологій з України та всього світу (зокрема США, Сінгапуру), які на засадах краудсорсингу спільно створили систему електронних послуг у національній економіці. Практики відзначали, що «сам продукт, якщо б його робив бізнес, коштував би не один мільйон доларів, але це зробили волонтери» [7]. У такий спосіб основним ресурсом, залучення якого уможливило виконання такої масштабної та кошовної роботи, став соціальний капітал. Загалом створення порталу iGov, з одного боку, є класичною моделлю приватно-державного партнерства, з іншого боку, є прикладом того, як соціальний капітал дає змогу долати дихотомію Веблена-Ейрса.

Активізація соціального капіталу та залучення його ресурсів до процесів соціально-економічних реформ створили підґрунтя для запуску в Україні е-врядування, що сприяло, з одного боку, підвищенню прозорості діяльності урядових структур, з іншого боку, економії та зменшенню обсягів непродуктивного використання бюджетних коштів. Так, уже в першій половині 2017 року державні інституції перейшли на систему електронного документообігу задля оперативнішого ухвалення рішень, своєчасного реагування на соціально-економічні й суспільно-політичні виклики, зменшення часових лагів фіскальної політики тощо.

У вересні 2017 року Уряд прийняв Концепцію розвитку електронного врядування в Україні – 2020 [8], яка фактично стала дорожньою картою для переходу України на єдину систему е-врядування. У 2019 році стартувала програма «Держава в смартфоні», було створено Міністерство цифрової трансформації України. Відповідно до завдань останнього впродовж наступних 3–5 років має бути втричі зменшено кількість взаємодій домогосподарств, бізнесу з державними службовцями, відповідно, розширено доступ до отримання державних послуг, а також знижено трансакційні витрати через усунення корупційних ризиків.

Не менш важливим наслідком трансформації державних інститутів щодо розвитку е-врядування має стати дебіюрократизація економіки. Зокрема, завдяки запровадженню е-врядування у 2020 році очікується скорочення кількості державних службовців на 10%.

Упродовж останніх років державний сектор України у своїй діяльності почав застосовувати краудсорсингові інструменти. Такий досвід не є новим у міжнародній практиці. У 2011 році у Великій Британії було створено соціальну мережу Jolitics, яка дає змогу суб'єктам господарювання лобювати свої економічні інтереси в законотворчому процесі. У США такі функції виконує платформа PopVox. У Фінляндії економічні агенти мають можливість ініціювати зміни до законів за допомогою е-ресурсу OpenMinistry.

Одним із перших офіційно запроваджених краудсорсингових інструментів в Україні став інститут електронних петицій, який із моменту свого створення у 2015 році продемонстрував високу суспільну потребу. Фактично е-петиція – це один із найпростіших краудсорсингових інструментів, що дає змогу суб'єктам господарювання впливати на процеси прийняття рішень, а потім делегувати їх державним інституціям для реалізації. Електронні петиції виконують кілька важливих функцій, а саме оприявнюють проблеми, актуальні для домогосподарств і бізнесу; залучають суб'єктів господарювання до вирішення вагомих для них питань; сприяють горизонтальній та вертикальній комунікації, відповідно, розбудові горизонтального й вертикального соціального капіталу, а також розвитку електронної демократії тощо. Відзначимо,

що від часу запуску сервісу на сайті, а саме офіційному інтернет-представництві Президента України, на якому найшвидше можна було подати е-петиції, подано близько 30 тис. електронних петицій [9]. З них найбільшу кількість, а саме майже 17 тис., було розміщено на інтернет-порталі у 2015 році. Хоча сьогодні фіксують зниження піку активності українців у підготовці е-петицій [10], зросла частка економічних агентів, які переконані в їх доцільності та ефективності. Загалом на період після 2014-х років припадає пік появи різних електронних інструментів для вдосконалення державних інститутів та оптимізації державного регулювання економікою. Деякі з них створили державні інституції, тоді як більшість – волонтери та неурядові організації. Серед них слід назвати портали e-data з використання публічних коштів; e-dem.in, що розміщає місцеві петиції; openbudget – відкритий бюджет, який відображає поточний стан бюджету України за його основними показниками; gozumnemisto – веб-сервіс, що пропонує інструменти для оптимізації процесів врядування та боротьби з корупцією. Зазначимо, що всі вони посилюють роль та щільність горизонтальних мереж і сприяють мобілізації ресурсів горизонтального соціального капіталу для економічного розвитку.

Висновки. На нашу думку, під впливом стрімкого розвитку цифрових технологій почала звукуватися сфера, що потребує державного регулювання. В Україні важливою точкою бифуркації стали події 2013–2014 років, коли військова небезпека активувала потенціал соціального капіталу та спричинила ефект витіснення й заміщення державних інститутів у тих сферах, де вони виявились неефективними. Така конкуренція з боку інституту соціального капіталу зумовила трансформацію наявних державних інститутів у бік удосконалення їхніх сервісних функцій, що виявилось у розвитку е-врядування, який сприяє підвищенню ефективності, відкритості, прозорості діяльності державних інституцій та формуванню нового типу інституту держави, орієнтованого на задоволення потреб своїх громадян. У зв'язку з цим розвиток е-врядування та поширення використання краудсорсингових інструментів є одними з пріоритетних цілей економічного розвитку в Україні.

Список використаних джерел:

1. Acemoglu D., Robinson J. Economic origins of dictatorship and democracy. Cambridge : Cambridge University Press, 2005. 415 p.
2. Спенс М. Нова конвергенція. Майбутнє економічного зростання в багатошвидкісному світі. Київ : Темпора, 2017. 352 с.
3. Державна служба в цифрах / Головне управління Державної служби України. URL: http://www.guds.gov.ua/control/uk/publishext/article?art_id=277412&cat_id=35390&base_id=247084 (дата звернення: 15.12.2019).
4. Офіційний сайт Національного агентства України з питань Державної служби. URL: <https://nads.gov.ua> (дата звернення: 15.12.2019).
5. Bureaucracy Index 2018 в Україні / Easy Business. URL: <https://bureaucracyindex.in.ua> (дата звернення: 15.12.2019).
6. Электронное правительство 2018. Применение электронного правительства для формирования устойчивого и гибкого общества : исследование ООН / ООН. URL: <https://publicadministration.un.org/publications/content/PDFs/UN%20E-Government%20Survey%202018%20Russian.pdf> (дата звернення: 15.12.2019).
7. Держава та волонтери розпочали впровадження в Україні системи надання електронних послуг / Ukraine crisismediacenter. URL: http://uacrisis.org/ua/26631-yanika_merylo (дата звернення: 15.12.2019).
8. Про схвалення Концепції розвитку електронного врядування в Україні : Розпорядження КМУ від 20 вересня 2017 року № 649-р / КМУ. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/250287124> (дата звернення: 15.12.2019).
9. Електронні петиції // Офіційне інтернет-представництво Президента України. URL: <https://petition.president.gov.ua/archive> (дата звернення: 15.12.2019).
10. Хуткий Д. Е-петиції в Україні: формування народного порядку денного : аналітична записка. Київ, 2017. URL: http://www.fulbrightcircle.org.ua/wp-content/uploads/2017/12/Dmytro_Khutkyy_E-petitions.pdf (дата звернення: 15.12.2019).

References:

1. Acemoglu D., Robinson J. (2005) *Economic origins of dictatorship and democracy*. Cambridge : Cambridge University Press. (in English)
2. Spens M. (2017) *Nova konverghencija. Majbutnje ekonomichnogo zrostantnja v baghatoshvydkisnomu sviti* [New convergence. The future of economic growth in a multifaceted world]. K.: Tempora. (in Ukrainian)
3. Main Department of the Civil Service of Ukraine (2019) *Derzhavna sluzhba v cyfrakh* [Public service in numbers]. Available at: http://www.guds.gov.ua/control/uk/publishext/article?art_id=277412&cat_id=35390&base_id=247084 (accessed: 15.12.2019).
4. Official site of the National Agency of Ukraine for Civil Service. Available at: <https://nads.gov.ua> (accessed: 15.12.2019).
5. Easy Business (2018) *Bureaucracy Index 2018 v Ukraini* [Bureaucracy Index 2018 in Ukraine]. Available at: <https://bureaucracyindex.in.ua> (accessed: 15.12.2019).
6. United Nations (2018) *Elektronnoe pravitel'stvo 2018. Primenenie elektronnoho pravitel'stva dlya formirovaniya ustoychivogo i gibkogo obschestva* [eGovernment 2018. Using eGovernment to Form a Sustainable and Flexible Society]. Available at: <https://publicadministration.un.org/publications/content/PDFs/UN%20E-Government%20Survey%202018%20Russian.pdf> (accessed: 15.12.2019).
7. Ukraine crisismediacycenter (2015) *Derzhava ta volontery rozpochaly vprovadzhennja v Ukraini systemy nadannja elektronnykh poslugh* [The state and volunteers have started to implement an electronic service delivery system in Ukraine]. Available at: http://uacrisis.org/ua/26631-yanika_merylo (accessed: 15.12.2019). (in Ukrainian)
8. Cabinet of Ministers of Ukraine (2017) *Pro skhvalennja Konceptiji rozvytku elektronnoho urjaduvannja v Ukraini* [On Approval of the Concept of E-Government Development in Ukraine]. Available at: <https://www.kmu.gov.ua/npas/250287124> (accessed: 15.12.2019). (in Ukrainian)
9. Elektronni petyciji. *Oficijne internet-predstavnytvo Prezydenta Ukrainy* [Electronic petitions. Official web-site of the President of Ukraine]. Available at: <https://petition.president.gov.ua/archive> (accessed: 15.12.2019).
10. Khutkyj D. (2017) *E-petyciji v Ukraini: formuvannja narodnogo porjadku dennogho* [E-petitions in Ukraine: shaping the people's agenda]. Available at: http://www.fulbrightcircle.org.ua/wp-content/uploads/2017/12/Dmytro_Khutkyy_E-petitions.pdf (accessed: 15.12.2019). (in Ukrainian)